

*До спеціалізованої вченої ради Д 41.053.06
по захисту дисертацій на здобуття
наукового ступеня доктора політичних
наук у Державному закладі
«Південноукраїнський національний
університет імені К.Д. Ушинського»*

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію БАДЕРА Антона Васильовича
«Збройне насилля як фактор впливу на функціонування та зміну
політичних систем», подану на здобуття наукового ступеня
доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 –
політичні інститути та процеси

Історичні події кінця ХХ – початку ХХІ ст. продемонстрували стійкі тенденції щодо посилення розбалансованості світової політичної системи та інтенсифікації процесу застосування збройного насилля під час конфліктної взаємодії політичних суб'єктів. Даністю сучасного моменту соціогенезису є одночасне існування кількох десятків війн (військових конфліктів) у різних регіонах світу, припинення та подолання наслідків яких зусиллями міжнародної спільноти є доволі проблематичним. На Європейському континенті, починаючи з 2014 р., також триває військовий конфлікт, місцем розгортання якого стали східні райони Донеччини та Луганщини, що дозволяє віднести Українську державу до складної владної конструкції, функціонування та трансформація якої відбуваються під впливом збройного насилля.

Наведені аргументи свідчать, що ситуація впливу збройного насилля на політичні системи одночасно є і поширеною, й унікальною для кожної конкретної країни, що потребує її детального наукового опрацювання. Нагальним також є виявлення реального, а не декларованого значення збройного насилля в реалізації інтересів локальних, регіональних та глобальних політичних суб'єктів.

Отже, об'єктивна реальність сучасного світу повертає нас до розуміння збройного насилля як потужного інструменту реалізації політичної волі і на внутрішньодержавному, й на міжнародному рівнях. Не дивлячись на реальні механізми захисту природних прав людини, поширення й зміцнення ідей гуманізму та ліберально-демократичних основ побудови владних відносин, збройне насилля продовжує застосовуватись державними структурами,

політичними елітами та різними соціальними групами у процесі боротьби за владу. Загалом збройне насилля можна охарактеризувати як один з головних засобів (інструментів) зміни політичних систем, що превалує під час їх корінних та швидких переформатувань. Це стосується як внутрішнього, так і міжнародного політичного простору. Зокрема, досвід ХХ ст. (насамперед світових війн 1914-1918 та 1939-1945 рр.) надає підстави стверджувати, що докорінна перебудова глобального політичного порядку можлива саме через застосування збройного насилля на міждержавному рівні.

У представленій до захисту дисертації А.Бадером запропоновано комплексне пізнання збройного насилля у контексті розвитку (як еволюційного, так і революційного) системних основ політики. Послідовність дослідницьких завдань, обрана автором, дозволила успішно виконати його головну мету – дослідити збройне насилля як фактор впливу на функціонування та зміну політичних систем, який актуалізує функціонально-динамічні складові політичного процесу.

Задля виконання вказаної вище мети дисертантом здійснено наступне: проаналізовано дискурсивний простір визначення феномена «збройне насилля»; узагальнено наукові інтерпретації видів внутрішнього збройного насилля; з'ясовано соціально-політичну сутність основних дефініцій явищ, які є складниками зовнішнього збройного насилля; виявлено та охарактеризовано наслідки застосування державного перевороту як фактора переформатування політичної системи; досліджено особливості впливу громадянської війни на політичний процес та перебудову політичних систем; розкрито сутність революційного процесу як засобу докорінної трансформації політичної системи; розглянуто репресії та терор як складові стабілізаційного процесу в недемократичних політичних системах; проаналізовано логіку застосування війни (воєнного конфлікту) в практиці функціонування політичних систем різних типів; відстежено вплив на глобальний політичний процес концепту «агресія» як нормативного утворення другої половини ХХ ст. та регулятора міжнародно-правових процесів; виявлено роль міжнародного тероризму в функціонуванні сучасних політичних систем; охарактеризовано використання геноциду як фактора стабілізації недемократичних політичних систем; окреслено принципи та механізми застосування інформаційної війни як компонента сучасних воєнно-політичних заходів впливу на політичні системи; проаналізовано досвід використання чуток в якості інструмента інформаційної складової збройного насилля та інші механізми маніпуляції політичними процесами; охарактеризовано технології маніпулятивного впливу на політичну сферу друкованих та електронних джерел у межах інформаційного супроводу збройного протиборства; розкрито інформаційну складову

прихованої агресії та воєнного конфлікту в Україні як фактора дестабілізації вітчизняної політичної системи.

На наш погляд, запропонована дисертантом гносеологічна матриця дослідження є цілком прийнятною, пізнавально вираженою, дозволяючи побудувати несуперечливий теоретично-практичний конструкт з питань наукового висвітлення збройного насилля як фактору впливу на функціонування та зміну політичних систем.

Відповідно до завдань роботи здобувачем обрано за основу адекватний методологічний інструментарій, що кристалізувався в авторський цілісно-системний підхід, який дав змогу повною мірою розкрити багатоаспектність досліджуваної теми.

Дослідження А.Бадера має чітку, логічну структуру. Усі його ключові елементи оформлені належним чином. Структура дисертаційного дослідження зумовлена комплексом поставлених автором завдань і включає в себе вступ, чотири розділи, які поділяють на підрозділи, висновки, список літератури та використаних джерел. Робота написана чітким, лаконічним стилем, в аналітичному ключі.

Автору вдалося довести, що, незважаючи на досить широку палітру суспільствознавчих досліджень теоретичного й емпіричного спрямування, дотичних до заявленої теми, вони не відрізняються системністю, оскільки не розглядають збройне насилля комплексно та в контексті фундаментальних змін у політичній сфері, пов'язаних з переформатуванням політичних систем. Вказана ситуація, як правило, провокувала певні неузгодженості, пов'язані з некоректним трактуванням формально схожих, однак принципово відмінних за наслідками видів збройного насилля.

Можна погодитися з думкою дисертанта, що виявлення сутності феномену «збройне насилля» вимагає аналізу таких більш об'ємних понять як «насилля», «соціальне насилля» та «політичне насилля». Збройне насилля, своєю чергою, на сторінках дослідження чітко охарактеризовано як особливий засіб та метод соціально-політичного протиборства, найбільш жорсткий ступінь примусу політичного опонента (супротивної сторони) та підпорядкування його своїй волі шляхом застосування збройної сили або загрози її застосування. За аналогією поділу державного суверенітету на внутрішній і зовнішній, збройне насилля обґрунтовано поділено на два великі види – внутрішнє та зовнішнє.

У дисертації слушно зазначається, що внутрішнє збройне насилля найбільш продуктивно класифікувати в залежності від його спрямованості (с. 58–59). На цій основі з усього спектру видів внутрішнього збройного насилля доречно виокремлено репресії та терор як єдині внутрішні види, що

реалізуються за рішенням державних структур у недемократичних політичних системах. Друга група внутрішнього насилля характеризується застосуванням зброї з ініціативи об'єднаних за різними ознаками спільнот. Дисертантом встановлено, що бунт, повстання та збройний заколот, виходячи із ситуативної (іноді випадкової) природи їх виникнення, фактично не провокують кардинальних політичних змін. Відповідно, їх цілком обґрунтовано виключено із подальшого аналізу.

Автор переконливо доводить, що запропонований цілісно-системний підхід, заснований на концепції І.Валлерстайна, надає розуміння кардинальної різниці у функціонуванні політичних систем світ-імперії та світ-економіки (с. 124–125). Основою функціонування типових політичних систем у межах світ-імперії, починаючи з часів Середньовіччя, було формування потужних колоніальних імперій, завоювання та податкова експлуатація підкорених народів. За такої моделі державний переворот (с. 125–126) та громадянська війна (с. 148–149) виступали засобом заміни правлячого суб'єкта та корекції політичного курсу, що разом з тим не призводило до перебудови політичних систем, а лише змінювало персон, наділених владою.

Наукову цінність має висновок автора, що в сучасній світ-системі вільний обсяг коштів, який без шкоди для процесу накопичення можна спрямувати в соціальну сферу, визначає серед іншого тип політичної системи та зумовлює її стабільність (с. 162–170). На цій основі було констатовано, що у ліберально-демократичних системах центральної та, як виняток, напівпериферійної зони ефективно запобігання громадянській війні відбувається на основі досить високого рівня життя більшості населення та його часткового залучення до процесу ухвалення владних рішень. У напівпериферійних тоталітарних та авторитарних системах відповідний результат реалізується силовими методами, а в кланово-олігархічних – у межах перерозподілу частини ренти серед осіб, які підтримують її функціонування. Перманентна нестабільність політичних систем периферійної зони, яка провокує, зокрема, й численні громадянські війни, безпосередньо пов'язана з вимиванням основної частини капіталу в центр світ-економіки та низьким рівнем життя населення, що посилює етнорелігійні протиріччя.

Практично-політичну цінність має теза дослідника, що основним наслідком упровадження в міжнародне гуманітарне право штучно створеного концепту «агресія» стала поява конвенційної війни (с. 246). Автор констатує, що визнання агресії злочином та формування цілком реальних механізмів покарання за неї не вилучило агресивні війни з арсеналу інструментів впливу на зовнішньополітичний процес, а лише змінило їхню форму. Зокрема,

вказана ситуація виступила одним із основних чинників становлення сучасних видів зовнішнього збройного насилля.

Дисертантом досить ґрунтовно розкрито інформаційну складову збройного насилля. Цінним спостереженням автора є те, що основним принципом інформаційної війни є реалізація дій, спрямованих проти стратегічно важливої системи знань або припущень ворога, а отже, вплив на його здатність одержувати, обробляти, передавати та використовувати інформацію (с. 307–310). У роботі підкреслено, що складовими технології сучасної інформаційної війни є: упровадження керованих чуток, провокація, дезінформація, психологічний тиск, диверсифікація громадської думки та створення мозаїчного контенту (с. 319–321).

Якщо узагальнити, то кожен розділ дисертації А.Бадера, відповідно до науково-дослідницьких завдань, є інформаційно забезпеченим та змістовно насиченим, розкриває важливі аспекти обраної теми, має розгорнуті висновки. Усі розділи дисертації органічно взаємопов'язані та мають внутрішню логіку викладення матеріалу. У загальних висновках повністю розкрито результати дисертаційного дослідження та окреслено авторське розуміння сутності заявленої теми. Це свідчить про належний рівень наукової компетенції та професійної кваліфікації дисертанта.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній науці комплексно проаналізовано, систематизовано та класифіковано теоретичні підходи щодо феномену «збройного насилля» та його окремих видів. З'ясовано, що насилля, починаючи з історичного минулого, є характерною рисою людського середовища, його іманентною властивістю. Стримування від нього в сучасних умовах відбувається не на інстинктивному рівні, а за допомогою соціокультурних факторів, які є частково дієвими, проте не абсолютними. Усі прояви феномена збройного насилля у суспільстві концентруються в явищі соціального насилля, з якого на основі причетності його суб'єктів до державної влади виводиться поняття політичного насилля. Встановлено, що найважливішим критерієм для класифікації насилля є використання в цьому процесі збройних засобів.

Крім того, виконано наступні пізнавальні дії, сумарний ефект яких посилює наукову новизну дисертації та забезпечує її кінцевий ефект: запропоновано авторський цілісно-системний підхід, що дозволило виявити чітку кореляцію між типом світ-системи, віддаленістю від центру в умовах світ-економіки, політичною організацією держави, рівнем життя населення та внутрішнім збройним насиллям, зокрема державним переворотом, спрямованим на зміну лідера; аргументовано зміст феномена «громадянська війна» у світ-імперії та світ-економіці, який залежно від політичних або

економічних причин відрізняється за своїми ключовими ознаками; запропоновано нові підходи щодо розуміння сутності соціальних революцій; встановлено, що основним видом зовнішнього збройного насилля була й залишається війна (воєнний конфлікт), які в історичному минулому прискорили становлення перших політичних систем та пізніше стали рушійними силами формування світ-імперій; уточнено розуміння міжнародного тероризму як виду зовнішнього збройного насилля та встановлено, що його поява пов'язана із соціально-економічними та політичними процесами, які наприкінці 60-х рр. – початку 70-х рр. ХХ ст. відбувались на периферії світ-економіки; набуло подальшого розвитку вивчення інформаційної складової сучасного збройного насилля; з'ясовано, що провідним інструментом його інформаційної складової є керовані чутки; виявлено, що в період прихованої агресії та безпосереднього воєнного конфлікту в Україні, який триває з 2014 р., російські фахівці з метою дестабілізації вітчизняної політичної системи застосували одні з найбільш ефективних маніпулятивних технологій впливу на масову аудиторію – запровадження керованих чуток, провокацію, дезінформацію, психологічний тиск та диверсифікацію громадської думки.

Позитивне враження справляють рукопис дисертації та автореферат, які повністю відповідають нормам продукування наукових текстів. Автореферат дисертації за структурою та змістом відповідає вимогам, які ставляться МОН України. У тексті автореферату відображено основні положення, зміст, результати і висновки здійсненого дослідження. Зміст автореферату та основні положення дисертації є ідентичними. Відчувається, що обрана для захисту наукова проблема ретельно вивчена та опрацьована автором, а для її всебічної аргументації задіяний значний обсяг фахової літератури та емпіричних джерел.

Загальна концепція роботи апробована на конференціях всеукраїнського та міжнародного рівнів. Результати дисертації викладені у 34 одноосібних публікаціях.

Відзначаючи високий науково-дослідницький рівень виконаної А.Бадером дисертаційної роботи, яка характеризується актуальністю, новизною, оригінальністю й завершеністю, на нашу думку, деякі її положення, твердження, узагальнення потребують уточнень та викликають потребу в обговоренні.

1. Збройне насилля, що є у поданій до розгляду роботі центральною категорією, автор класифікує на внутрішнє та зовнішнє. Виходячи із вказаного поділу вибудована структура та логіка викладення матеріалів. Загальний аналіз дисертації надає необхідні підстави погодитись із позицією

дослідника. Проте аргументи на користь поділу збройного насилля на внутрішні та зовнішні види, подані у першому розділі, виглядають дещо недостатніми.

2. Виклад матеріалів дисертації базується на обраній автором класифікації політичних систем. Автор пропонує певні види політичних систем, розкриває їхні властивості, особливості функціонування та місце у цьому процесі збройного насилля. Цілком аргументовано виглядає поділ політичних систем в залежності від наявної світ-системи та віддаленості від центру світ-економіки. Проте логічним, на наш погляд, було б навести цю важливу класифікацію на початку дослідження, а не в його «середній» частині.

3. Дисертант, аналізуючи сучасні ліберально-демократичні системи центру світ-економіки, зазначає, що їх стабільне функціонування та ефективне запобігання внутрішньому збройному насиллю засновані на досить високому рівні життя більшості населення та його частковому допущенні до прийняття владних рішень. Проте у вказаному контексті недостатньо розкритою залишилась проблема наявності чи відсутності реальної демократії (народовладдя). На цій основі виникає вагоме питання. Блокування можливості реалізації внутрішнього збройного насилля за ліберально-демократичної політичної системи відбувається за рахунок громадянського контролю політичної влади або навпаки – за рахунок лояльності населення завдяки високому життєвому рівню та ілюзорному впливу громадян на управління державою?

4. Розкриваючи логіку функціонування політичних систем у світ-економіці, автор, спираючись на концепцію І. Валлерстайна, зазначає, що для вказаного процесу характерними є періодичні світові війни за гегемонію. Констатується, що переможцем в останній із таких війн вийшли США, що обумовило їх провідне політичне положення в усій світ-системі, найбільш вигідні економічні позиції та статус гегемона. Однак уточнення потребує питання чому, незважаючи на колосальні витрати США на військову сферу, що перевищують подібні видатки усіх провідних країн разом узятих, позиції та вплив цієї держави у світовій політичній системі знижуються та створюють передумови виникнення нових форматів впливу збройного насилля на політичні системи різних країн.

5. У четвертому розділі, присвяченому інформаційній складовій збройного насилля, дисертант досить значну увагу приділяє вивченню заходів протидії інформаційній війні, зокрема описує можливі контр-дії з боку держави та суспільства, розкриває провідні завдання, загальні принципи та основні проблеми в їх реалізації. Проте, зважаючи на актуальність цієї

проблеми для нашої держави, вважаємо, що доречним було б узагальнити вказані напрацювання та подати їх у межах комплексної технології протистояння інформаційній агресії. Тим більше, що існує досить значна кількість дисертацій, монографій, аналітичних напрацювань, практичних рекомендацій з питань інформаційної складової гібридної війни РФ проти України та інших демократичних держав.

Разом з тим, дані зауваження не применшують значення пізнавально-аналітичних можливостей автора, втілених у даній дисертації. Радше їх слід вважати напрямками посилення його дослідницького потенціалу, перспективними темами подальших наукових студій.

Аналіз тексту дисертації А.Бадера «Збройне насилля як фактор впливу на функціонування та зміну політичних систем» за своєю актуальністю, новизною, обґрунтованістю наукових положень і висновків, теоретичним і практичним внеском, достовірністю отриманих результатів відповідає існуючим вимогам МОН України, викладеним у пп. 9, 10, 12-14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., № 943 від 20.11.2019 р. та № 607 від 15.07.2020 р.), а здобувач Бадер Антон Васильович заслуговує на присудження наукового ступеня доктора політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси.

Офіційний опонент:

завідувач кафедри політичних технологій ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

доктор політичних наук, професор

В.Ф. Смолянук

“25” листопада 2020 року

